

244 Források Budapest múltjából II.

1873-1919

1873. november 17-én alakult és kezdte meg tevékenységét az új egyesült fővárosi tanács, amely felváltotta a megszűnt pesti, budai és óbudai hatóságokat. De valójában a nagy és világvárosi Budapest nem ennek a jogi aktusnak köszönhető a kialakulását; az maga is része volt az ország kapitalista fejlődésének, ami naggyá növesztette a három várost s első-sorban Pestet. Az 1867-ben létrejött dualista magyar államszervezet irányítóinak az akarata, hogy fővárost — Béccsel versenyző székesfővárost — építsenek ki, csak erősítette a gazdasági fejlődés teremtette tendenciákat.

A „Források Budapest múltjából” második kötete az új Budapestnek, a kapitalista nagyvárosnak a történetéről ad képet, dokumentumok segítségével. 1873-tól 1919 augusztusáig, a Tanácsköztársaság bukásáig terjedően tárul elénk a főváros politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális élete a több mint kétszáz hosszabb-rövidebb irat, újságcikk vagy statisztikai kimutatás segítségével.

A négykötetesre tervezett forrás kiadványnak ezt a II. kötetét H. Kohut Mária szerkesztette. A szerkesztés az első kötetben meghatározott gyakorlatot követi. A nagyobb időrendi egységeken belül (I. 1873—1914, II. 1914—1918, III. 1918—1919) tematikus csoportok vannak, ezeken belül időrendben követik egymást az iratok. Az egyes utalások megértését és a nevezetesebb személyek megismerését jegyzetek segítik elő. A kötetet részletes időrendi áttekintés zárja.

A II. kötet tehát Budapest történetének közel ötven évét öleli fel. Az 1848-as forradalom után megindult kapitalista fejlődés során Pestnek sikerült megszereznie a terménykereskedelem majd egészének irányítását, elhódítva Győrtől a gabonakereskedelmet, felülkerekedve a bécsi malomiparon is. Az egyre gyorsabban épülő vasutak az Alföldről, a Felvidékről Pestre futottak össze, innen szállították az ország terményeit Bécsbe vagy a tengeri kikötőkbe. 1867-ben a város a kiépülő miniszteriális kormányzat központja, azaz politikai centrum

is lett. Ezzel egyidőben megindult az idegen tőke gyors beáramlása.

Az egyesülés időpontjában már végetért az első gründolási láz; válság, majd hosszabb stagnálás váltotta fel — de ez nem változtatott azon a tényen, hogy Budapest, a korábban elsősorban kereskedelmi központ pénzügyi centrummá alakult, sőt később már Béctől is függetlenedni kívánt. Az 1890 utáni gazdasági fel lendülés az ország gyáripárát is Pestre koncentráta.

A gazdasági fejlődés következményképpen új osztályok jelentek meg. A polgárság, kispolgárság csoportjai és a munkásosztály együttesen képviselték az újat, a kapitalista Magyarországot a „vidéki Magyarországgal” szemben.

Egészében a gyorsan növekvő kapitalista Magyarország története szorosan egybefonódott a város történetével; ez teszi izgalmassá és egyben nehezzé a kor Budapestje történetének meg-rajzolását.

A törvények viszont politikailag szűk keretek közé zárták a fővárost, nem ismerték el megkülönböztetett helyét és szerepét. Új, feltörekvő és erőben gyarapodó osztályai nem kaptak szerepet az országos vagy a helyi politikában. A századfordulót követően zászlót bontó liberális és demokrata reformmozgalmak sem tudtak változtatni ezen. Végül is a forradalmak söpörték el a régi kereteket, s a munkásosztály tett kísérletet a szocialista Budapest megszerzésére.

Ebben a korszakban alakult ki Budapest mint építészeti együttes is, ennek városrendezési és építészeti elvei formáltak és határozzák meg lényegében a mai várost is. A sajátos budapesti élet és szellem, a kulturális központ is ekkor nőtt fel.

A kötet szerkesztői tisztában voltak azzal, milyen nehéz feladat a terjedelem és a műfaj korlátai között mindezt bemutatni. „Kötetünk eleve azzal a tudattal készült — írja a Bevezetés —, hogy Budapest modern tőkés nagyvárossá fejlődésének és dualizmus kori mélyreható társadalmi, gazdasági átalakulásának az ország politikai, gazdasági és kul-

turális életével szorosan összefonódó történetéből csak izelítőt nyújthat a város múltja iránt érdeklődőknek.”

A kötet tematikus szerkezetének megvannak a maga hátrányai és előnyei is. A lakáskérdés pl. előkerül a városi politikanál és a munkásság életkörülményeinél is; az 1907. október 10-i sztrájkról a tudósítás szöveges része a munkásság mozgalmainál szerepel, a sztrájkolók számáról összeállított statisztika viszont a fővárosi ipar bemutatásánál. Az Operaház megnyitása nemcsak városépítészeti esemény, hanem kulturális is. Nagyok viszont az előnyök is: a modern nagyváros szerkezeti, intézményes kialakulását könnyen nyomomonkövethetjük a „Modern nagyváros szerkezeti, intézményes kialakulása” fejezet segítségével: a város népessége 280 ezer-ről (1870) 1910-ig 880 ezerrel nőtt; az épületek száma 9351-ről 18 035-re. Meg kell birkóznia a városrendezési, köztisztasági feladatokkal, a közlekedés problémáival, meg kell szervezni az urbanizációs szolgáltatásokat (személtelődés, közművesítés, távközlés, vásárcsarnokok stb.). Az utcák vezetésben következetesen megadott mai elnevezése pedig lehetővé teszi az olvasó számára, hogy nyomon követhesse a város alakulását, a mai városkeret, városkép formálódását. (Ezt egy-két vázlatos térkép még segíthetné.)

A város népességének, kereskedelmének, gazdaságának növekedését, fejlődését tömören és sokoldalúan mutatják a statisztikai adatok. A kötetben főleg Thiring Gusztáv „Budapest félszázados fejlődése 1873—1923 (Bp. 1925)” munkájából vettek át statisztikai táblázatokat. Talán a fővárosi statisztikai évkönyvek anyagából gazdagabb válogatást is lehetett volna nyújtani (születés és halandóság, bevándorlás, iskolázottság, gazdasági konjunktúra, pénzügyek, választási eredmények stb.).

A népszerű forráskiadványok legérdekesebb dokumentumai mindig azok, amelyek a mindennapi élet apró dolgairól számolnak be, vagy amikor a kortársak a nyilvánosság számára rejtett ténye-

ket, ismeretlen momentumokat tárnak elénk. A Tanácsköztársaság alatti budapesti közéletet ilyen dokumentumok (a Budapesti Forradalmi Központi Munkás és Katonatanács jegyzőkönyvei) alapján mutatja be a kiadvány. Fontos kérdésekről esik szó a válogatott részletekben. (Budapest védelme, az élelmezés, a termelés megszervezése, a lakáskérdés.) A kerületi munkás- és katonatanácsok ülésének jegyzőkönyveiből közölt válogatás eddig ismeretlen dokumentumokat ismertet, s megvilágítja a tanácsok munkamódszerét, tanúskodik az ülések légköréről, hangulatáról.

A kötet egésze arról tanúskodik, hogy ebben a korszakban a sikerek, a növekedés, a nagy álmok és ezek megvalósulása jellemezte Budapestet. A századfordulótól a forradalmakig szinte töretlenül ível a fejlődés, a háború hozta nehézségek ellenére. Az utolsó dokumentum, amelyik sok szempontból kivülesik a kötet egészen, már jelzi a változást: Mattyasovszky rendőrfőkapitány a közhivatalokat a forradalmak híveinek nyilvántartására szólítja fel (1919. aug. 19.).

A Tanácsköztársaság bukásával a politikai fejlődés megtört, a nagy álmok nem valósultak meg, Budapest „bűnös várossá” lett. De ennek bemutatása már a következő, a III. kötet feladata.

A történelem és a város kedvelőit a forráskiadványban az irodalmi alkotásoktól a száraz statisztikáig a legkülönbözőbb fajta dokumentumok tájékoztatják a főváros történetéről. A történész szakember azonban a kötet átlapozása után egyet kell hogy érten a Bevezetés soraival: „... a legjobb válogatás s a rendelkezésünkre állónál sokkal nagyobb terjedelem sem változtathatott volna azon, hogy iratok közlésével nem pótolhatjuk a rohamosan fejlődő főváros gazdaság- és társadalomtörténetét, a sajátosan budapesti jellegű társadalmi rétegződés tudományos feldolgozását, a főváros politikai harcainak, a városházát uraló érdekcsoportoknak, városvezetés, adminisztráció és fővárosi pártok viszonyának, bonyolult egyensúlyának elemzését”.

Benda Gyula